

Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company

Diren akılci*

Giriş

1853-1856 Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız hükümetiyle eş zamanlı olarak Rumeli'de telgraf hatları inşa etmeye başlayan Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın müştereken inşa ettiği, dünyanın devlet sermayesi ile yapılan ilk uzun mesafeli denizaltı hattı, Varna-Balaklava¹ ve İngilizlerin döşettiği Varna-Dersaadet hattı sonucu bu teknolojiyle de tanışmıştı.² Savaş akabinde, inşa edilen hatlar Osmanlı hükümeti tarafından satın alınmış, Varna-Dersaadet ve Boğaziçi kabloları Osmanlı Telgraf İdaresi yönetimine dahil olmuştu. İlerleyen yıllarda kara hatlarının yetersiz kaldığı ve coğrafi şartların zorunlu kıldığı hallerde kısa mesafeli denizaltı kablo inşaatları gerçekleştirilmiş, gelişen denizaltı kablo teknolojisiyle birlikte yabancı şirketlere ihale edilen uzun mesafeli kablo projeleri hayata geçirilmişti. Osmanlı Devleti şebekesinin Asya-Avrupa trafiği üzerindeki stratejik konumu nedeniyle, hakim olunan denizlerde de yabancı şirketlerin sıkça gündeme getirdiği yatırımlara izinler verilmiştir. Bunun sonucunda gerek dahili ve gerekse uluslararası telgraf haberleşmesinde denizaltı kablo teknolojisinin kullanımı giderek yaygınlaşmıştır.

19. yüzyıl sonunda Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz'de pek çok denizaltı kablosu faaliyeteyken, söz konusu kabloların önemli ve büyük bir çoğunluğu İngiliz kablo şirketlerinin kontrolündeydi. Bu noktada bölgedeki İngiliz tekelini kırma gayreti gösteren ancak tamamiyle başarılı olamayan Osmanlı Devleti'nin

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, direncakilci@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-8340-2536

1 Daniel R. Headrick-Pascal Griset, "Submarine Telegraph Cables: Business and Politics, 1838-1939", *Business History Review*, 75 (Autumn 2001), s. 546.

2 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. Mehmet Moralı, Alkım Yay., İstanbul, s. 195; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşı'nda Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, *Bildiriler*, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2007, s. 119-130; Diren akılci, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya, s. 55-56.

durumu ve İngiliz tekeline güçlendiren unsurlar bu çalışmanın konusu olacaktır. Çalışmamızda, 1872 yılı itibariyle Eastern Telegraph Company ismi altında birleşen birçok İngiliz kablo şirketinin dünyadaki haberleşme ağı üzerindeki etkisi de değerlendirilecek, bilhassa Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan şirket-devlet ilişkileri ve yaşanan problemler ortaya konacaktır.

Osmanlı Devleti’nde Denizaltı Telgraf Kabloları

İngiliz ve Fransızların inşa ettiği Varna şebekesi ile birlikte satın alınan Varna-Dersaadet hattı şubat 1857’de Telgraf İdaresi’ne bağlanmıştı.³ Söz konusu hattın bakım ve tamir gereklilikleri sebebiyle hattın inşa müteahhidi de olan İngiliz Newall Company ile yakın ilişkiler tesis etmeye başlayan Bâbîâli, bu sayede yeni kablo yatırımlarını da gündemine almaya başlamıştı. Bilhassa Britanya İmparatorluğu’nun Hindistan ve civarıyla hızlı muhabere ihtiyacı, birçok İngiliz müteahhit ve yatırımcının alternatif kollarla söz konusu ihtiyaca hizmet etme yarışı içerisine girmesine sebep olurken⁴, bu yarış pek çok yönden Osmanlı Devleti toprakları ve denizlerine tesadüf ettiğinden Bâbîâli önemli bir müracaat makamı haline dönüşmüştü. Osmanlı Telgraf İdaresi’nin ülke sahilleri ve bilhassa adalarını Dersaadet’e bağlayabilme çabası için de devlet eliyle birçok yatırım gündeme alınırken, bahse konu uluslararası rekabet nedeniyle Osmanlı Devleti suları denizaltı telgraf kablosu yatırımlarının yapıldığı önemli bölgeler olmuştu.

Devlet Yatırımları

Osmanlı Devleti’nin kendi memur ve sermayesi ile inşa ettiği ilk denizaltı kablosu İşkodra’yı Mentkovi’teki Avusturya hatlarına bağlamak düşünceyiyle projelendirilen İşkodra-Kastel Lastva-Mostar hattı dahilindeydi.⁵ Nitekim İşkodra’dan kuzeye uzatılacak hatların Karadağ sınırı ile Adriyatik Denizi arasındaki dar bir bölgeden geçecek olması, daimi olarak Karadağ eşkıyasının saldırısına maruz kalacağı düşünölen hattın muhafazasını gündeme getirmiş, inşa memuru Ömer Efendi 16 millik bir kablonun deniz altından uzatılmasını önermişti. Önerisi kabul edilen Ömer Efendi, Avrupa’dan satın alınan kablonun Tersane-i Amire vapuru marifetiyle denize indirilmesine de nezaret etmişti. Bar

3 akılıcı, *agt.*, s. 57.

4 Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Anadolu-Ortadoğu ve Karadeniz bölgelerinden geçirilerek Avrupa ile Hindistan arasında irtibatı mümkün kılmaya çalışan yatırımlar için bkz. J. M. Adams, “Development of the Anglo-Indian Telegraph”, *Engineering Science and Education Journal*, Vol. 6, No. 4 (August 1997), s. 140-148.

5 *BOA., HR.MKT.*, 234/9.

Burnu ile Kastel Lastva arasındaki denizaltı telgraf bağlantısı 1858 yılı sonunda hizmet vermeye başlamıştı.⁶

Hükümet, Asya ve Avrupa kıtasında kurduğu telgraf şebekesini birbirine bağlamak için İstanbul ve Çanakkale boğazlarında da kablolar döşetmişti. Bu çerçevede, Üsküdar merkezinin açılması ve ilk Anadolu hatlarının inşası neticesinde iki yaka arasında irtibatın ihtiyaç haline gelmesiyle, 1859'da Ahırkapı-Üsküdar arasında bir kablo Boğaz'a indirilmişti. Aynı tarihte Çanakkale Boğazı'nda Kala-i Sultaniye ve Kilidbahir arasında da bir kablo döşenmişti. Bu iş için Newall Company ile çalışan Telgraf İdaresi⁷, söz konusu şirkete ödediği inşaat ve kablo ücretleriyle, ihtiyacı olan denizaltı hatlarını taşeron firmaya ihale ediyordu.⁸

1863 yılı itibarıyla Akdeniz'deki en büyük adası Kıbrıs ile telgraf irtibatı kurmayı düşünen Osmanlı Devleti, şartların oluşması ve bilhassa mali gerekçelerle bu işi 1871'e kadar geciktirmişti. Zira adaya uzatılacak denizaltı hattı için satın alınacak kablo ve bunun inşaat ihalesi önemli miktarda harcamayı beraberinde getirmişti. Masrafların ağırlığına rağmen adanın önemine binaen hızlı ve kolay haberleşme imkânı yaratmak isteyen Osmanlı Devleti, benzer durumda olan Rodos, Sisam ve Midilli adaları için de Ege kıyılarından kablolar uzatarak adalarla bağlantı kurmak istiyordu. Kıbrıs projesi ile birlikte gündeme alınan ve aynı firmaya ihale edilen adaların telgraf şebekesine bağlanmaları işi 1871 Ekim ayında tamamlanmıştı. Telegraph Construction & Maintenance Company (TELCON)'e ihale edilen kablolar ve söz konusu şirketin taşeronlarından olan Newall Company ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde⁹, Newall Company'e bağlı olan Scanderia kablo gemisi ile inşa edilmişti.¹⁰ Bu sayede, Ekim 1871'de Kıbrıs, Rodos, Sisam ve Midilli

6 BOA., HR.MKT., 255/57; BOA., HR.MKT., 260/3; Çakılcı, *agt.*, s. 86.

7 BOA., HR.MKT., 272/66.

8 1863'te teknik ve sair gereklilikler nedeniyle Boğaziçi hattı Anadolu ve Rumeli hisarları arasına nakledilmiş ve bu kablo uzun yıllar iki kıtanın trafiğini taşımıştır. Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi". *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, 11-13 Kasım 2016, Bildiriler I*: 2017, s. 141, 145.

9 Diren Çakılcı, "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C 2/2015, S. 62, İstanbul 2016, s. 72.

10 Scanderia gemisi, 1-2 Ekim arasında Rodos'tan Marmaris'e bir kablo bağlamış, akabinde Lazkiye'ye gelerek Lazkiye'den Kıbrıs sahilindeki Agios Theodoros'a kadar denizaltı kablosunu suya indirmişti. Devam eden günlerde Sisam'a gelen Scanderia, 10 Ekim'de Sisam-Kuşadası kablosunu ve 12 Ekim'de de Midilli-Ayvalık kablosunu bağlayarak görevini tamamlamıştı. Bill Glover, "Cable-Timeline: 1845-1900", [http://atlantic-cable.com/Cables/CableTimeLine / index1850.htm](http://atlantic-cable.com/Cables/CableTimeLine/index1850.htm) (Erişim: 19.05.2018)

adalarıyla telgraf teknolojisi vasıtasıyla hızlı haberleşme imkânı bulan Osmanlı Devleti, adalardaki otoritesini artırma fırsatı bulacaktı.¹¹

Akdeniz ve Boğazlardaki söz konusu kabloları yüzyılın son çeyreğinde Kızıldeniz’de yapılan devlet yatırımları takip etmiştir. Nitekim, Kızıldeniz sahillerinde bulunan Hicaz ve Yemen Vilayeti’nin önemli merkezleri ile hızlı haberleşme ihtiyacı bu dönemde had safhadaydı. İngiltere ve Fransa’nın, Osmanlı’nın Kızıldeniz kıyıları karşısındaki yayılcı siyaseti, bununla birlikte bilhassa Yemen’deki isyanlar, Osmanlı otoritesini zaafa uğratan pek çok coğrafik dezavantajla birleşince bölgede etkin bir kontrol tesis edilemiyordu. Bu çerçevede Kızıldeniz sularına indirilen bazı hatlarla gerek tüm bölgenin El-Ariş’e kadar uzanan Osmanlı şebekesiyle, gerekse stratejik mevkiilerle irtibatı mümkün kılınmıştı. 1882 yılında, aşağıda detaylandırılacak olan İngiliz tekeline karşı Cidde-Sevakin kablosu inşa edilmiş böylece kutsal topraklarla telgraf irtibatı mümkün kılınmıştı.¹² TELCON ve Eastern şirketler grubundan farklı olarak Siemens Brothers Company’e ihale edilen bu hat, kablo ücret ve ihale masrafları ödenerek Osmanlı mülkiyetinde olarak denizaltına indirilmişti. Kızıldeniz’in iki yakasında kurulan Osmanlı Telgraf İdaresi merkezlerine bağlı olarak yönetilen Cidde-Sevakin hattı, Yemen kara bağlantılarındaki aksaklıklar nedeniyle Yemen iletişimine çare olamamıştı. Bölgede Osmanlı Telgraf İdaresi kontrolünde alternatif kablolar inşa edilmek istense de özellikle masrafların karşılanamaması sebebiyle bu mümkün olmamıştır.¹³ Bu nedenle 1890 yılında Eastern Telegraph Company ile yapılan anlaşma ile Yemen’in Şeyh Said bölgesinden Eastern kablo merkezi bulunan Perim Adası’na kısa bir kablo bağlanmıştı. Mülkiyeti Osmanlı Devleti’ne ait olan bu kablo Perim’de Eastern merkezine bağlanmış ve oradan şirketin Sevakin, Süveyş merkezleriyle irtibatlandırılarak Dersaadet ile doğrudan muhabere kanalı açılmıştı.¹⁴ Kızıldeniz’deki son Osmanlı kablosu ise Yemen’in kuzey sahillerinde

11 1878 yılında Kıbrıs’ın İngiliz idaresine devredilmesi ile vakit kaybetmeden Larnaka’dan İskenderiye’ye kadar bir kablo Eastern Telegraph Company tarafından bağlanmış ve adanın önemli merkezlerinde açılan Eastern ofisleri Osmanlı telgrafhaneleri ile rekabete başlamıştır. Diren akılı, “Kıbrıs’ta Osmanlı Telgraf İşletmesi”, s. 80-82.

12 Mostafa Minawi, “Telegraphs and Territoriality in Ottoman Africa and Arabia during the Age of High Imperialism”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 18, No. 6, p. 567-587.

13 Kızıldeniz için düşünülen alternatif denizaltı kablolarını gösteren harita için bkz. *BOA., HRT.h.*, 476.

14 Yemen şebekesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevat Ekici, “Yemen’de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası”, *Osmanlı Döneminde Yemen Milletlerarası Kongre Tebliğleri*, IRCICA Yay., İstanbul 2011, s. 63-71; Diren akılı, “Yemen Vilayeti’nde Telgraf”, *II. Uluslararası Osmanlı Döneminde Yemen Sempozyumu, 16-17 Kasım 2018*, İstanbul. (Yayın aşamasında)

yer alan Kamran Adası'ndaki Karantinahane'yi şebekeye dahil etmek maksadıyla projelendirilmiş ve 1894'de Salifiye'den Kamran'a 3 km uzunluğunda bir kablo uzatılmıştı.¹⁵

Müşterek Yatırımlar

Osmanlı Devleti kendi sahilleri arasında ve adaları ile ana kara arasında kablolar tevzi ederken, komşu ülkelerle de denizaltı kablolarına ilişkin müşterek projelere onay vermiştir. Bu noktada, bilhassa Sicilyateyn Krallığı ile yakın ilişkiler tesis edilmiştir. 1859 yılında Otranto ile Avlonya arasında bir kablo döşeme teklifinde bulunan Sicilyateyn Krallığı, Osmanlı şebekesi vasıtasıyla Rusya ve Avusturya ile muhabere etmeyi amaçlarken, Osmanlı Devleti'ne de yeni bir koldan Avrupa merkezleriyle irtibat ve Rumeli şebekesindeki trafiğin azaltılması fırsatını sunmuştu. Bu çerçevede Rusya ve Avusturya kara bağlantılarını gerçekleştirme taahhüdünü veren Osmanlı Devleti, inşaat masrafları, idaresi ve mülkiyeti Krallığa ait olmak üzere Otranto'dan Avlonya'ya bir kablo uzatılmasına izin vermiş, 80 yıllık bir anlaşma yapmıştır.¹⁶ Kablo işini, İngiliz kablo firmaları ve taşeron Newall Company'e ihale eden Sicilyateyn, Ekim 1859'da hattı işletmeye başlamıştı.¹⁷

Sicilyateyn ile başlatılan ve siyasi birliğin ikmaliyle İtalya Krallığı ile devam eden bu işbirliği, Rusya-Osmanlı Devleti irtibatına da örnek teşkil etmiştir. 1871 yılı sonunda Hocabey (Odessa) ile Dersaadet arasında bir kablo döşenmesi ve bu kabloyla Rus ve Osmanlı şebekesinin birbirine bağlanması kararını alan iki devlet, kablunun inşaat ve idaresinin 30 yıl imtiyaz süresiyle ihale usulüyle bir şirkete verilmesinde uzlaşmıştı.¹⁸ İhale süreçlerindeki sıkıntılar sebebiyle 1874 yılına kadar geciken bu iş, TELCON ve Eastern Telegraph Company'nin de kurucusu olan John Pender tarafından aynı yıl kurulan Blacksea Telegraph Company tarafından üstlenilmiş ve işletilmiştir.¹⁹

15 BOA., İPT., 4/1; BOA., BEO., 271/20269.

16 BOA., HR.TO., 467/64.

17 Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İşbirliği: Sicilyateyn/İtalya Örneği", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C 13, S. 25-26, İstanbul 2016, s. 66; Roberto Mantovani, "The Otranto-Valona Cable and the Origins of Submarine Telegraphy in Italy", *Advances in Historical Studies*, 6, 2017, s. 32-37.

18 BOA., A.DVN.NMH., 20/6; BOA., A.DVN.NMH., 20/8; BOA., İHR., 253/15012.

19 Charles Bright, *Submarine Telegraphs: Their History, Construction and Working*, Crosby Lockwood and Son, London 1898, s. 120-121.

Yabancı Sermayenin Tahakkümü

Osmanlı Telgraf İdaresi'nin ülke sathında ada ve sahillerle irtibat kurma projeleri dışında, başta İngiliz telgraf şirketleri olmak üzere, yabancı sermayenin Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz sularında uzun mesafeli kablolar döşedikleri görülmektedir. Zira uzak bölgeler arasındaki transit muhabereye imkân veren bu kablolar, emperyal siyasetin ve kapital sermaye birikiminin en fazla yoğunlaştığı yer olan Londra'yı Güney Asya'daki merkezlere bağlamayı amaçlıyordu. Benzer şekilde Amerika kıtası ile de kurulmak istenen telgraf irtibatı, denizaltı telgraf kabloları teknolojisinin hızla gelişmesini ve bu gelişmeyle doğru orantılı olarak yatırımların da büyümesini sağlamıştı. Bu çerçevede Avrupa kıtasını Afrika sahillerine ve Afrika merkezlerini de Hint Okyanusu'ndaki başlıca merkezlere bağlamak gayesi güden İngiliz telgraf şirketleri güzergah üzerinde bulunan Osmanlı Devleti sularında da birçok projeyi hayata geçirmişlerdir.

Yabancı Yatırımlar

Bâbıâli'ye ilk teklifi yapan Gisborne kardeşler 1858 yılında Seddülbahir-Sakız Adası bağlantısı ile Girit'e ve Girit'ten İskenderiye'ye bir kablo döşemek için imtiyaz almıştı. Gisborne kardeşler ayrıca, söz konusu bağlantıyı Hindistan'a ulaştırabilmek için Kızıldeniz boyunca bir kabloyu Aden'e bağlama imtiyazını da elde etmişti.²⁰ Newall Company'nin üstlendiği inşaat işinde²¹, Seddülbahir-Sakız-Girit bağlantısı 1858 yılında hizmete girmiştir.²² Ancak Newall'ın Girit ve İskenderiye arasında yaptığı üç denemenin de başarısız olması ile esas hedefe ulaşamamış ve proje akim kalmıştı.²³ Osmanlı Devleti'nin Sakız ve Girit gibi iki büyük adasını telgraf teknolojisi ile buluşturan bu yatırımın mülkiyet ve işletmesi, yapılan anlaşmalarla inşaat şirketine bırakılmıştı. Şirket, aldığı imtiyazla Sakız Adası'ndan İzmir'e ulaştırılmak üzere Sığacık sahiline de bir kablo döşemeyi kabul etmiş ve bağlanan bu kol sayesinde Batı Anadolu merkezleri ile Dersaadet arasında doğrudan muhabere kanalı oluşturulmuştu.²⁴ Ege'deki bu hat, karşı sahilde bulunan genç Yunanistan'ı da uluslararası telgraf şebekesine bağlama fırsatı sunmuş, 1859'da alınan izinle Pire Limanı'ndan Syra Adası'na ve oradan

20 Headrick ve Griset, *age.*, s. 547.

21 Newall Company'nin temsilcisi Mösyö Wostley De La More ile yapılan sekiz maddelik anlaşma için bkz. *BOA., A.DVN.MKL*, 2/15.

22 Edward B. Bright, *The Electric Telegraph*, London 1867, s. 80.

23 Davison, *age.*, s. 200.

24 *BOA., A.DVN.MKL*, 2/15.

da Sakız Adası'ndaki Osmanlı merkezine bağlanan kablo vasıtasıyla Yunanistan uluslararası muhabere imkânı bulmuştur.²⁵

Newall Company tarafından işletildiği anlaşılan bu kabloların ana hattı olan Seddülbahir-Girit kablosunun kopması nedeniyle 1862 yılında yenilenmesi için şirket ile Osmanlı Devleti arasında bir sözleşme daha yapılmıştır.²⁶ Yenileme projesine Sakız'dan Midilli'ye ve Sakız'dan Çeşme sahiline kadar birer kablo uzatmayı da dahil eden şirketin talebi Bâbiâli tarafından onaylanmış ve hayata geçirilmişti. Bu suretle 1863 yılına gelindiğinde Sakız, Girit, Midilli ve Çeşme²⁷'de kendi telgraf ofislerini açan Newall Company, kendi memurları ile Osmanlı telgrafhaneleri idare usullerine göre hizmet verirken, Seddülbahir'de ise mevcut olan Osmanlı merkezinde memur bulunduruyordu.²⁸ Osmanlı Telgraf İdaresi ise söz konusu merkezlerde Türkçe muhabere memurları yanında gerekli hallerde Fransızca muhabere memuru ve sair idarecileri de gözetmen olarak bulundurabiliyordu.²⁹ Nitekim devletin İzmir, Girit, Sakız ve Midilli gibi önemli bölgelerle olan dahili yazışmaları sadece bu kablolarla yapılabilmekteydi.³⁰

Newall Company, söz konusu hatlarla elde ettiği maddi kazanç yanında, Osmanlı Devleti'ne de idari ve mali katkılar sağlamaktaydı. İki tarafında yararına olan bu işbirliği ilerleyen yıllarda daha da geliştirilmiştir. 1870 yılında Newall Company murahhası Buffleel ile imzalanan yirmi yedi maddelik sözleşme, şirketin Osmanlı adaları arasındaki haberleşme tekeline güçlendirdiği gibi ileriye dönük kazançları da beraberinde getirmişti. Elli yıllık imtiyaz hakkı ile imzalanan sözleşmeye göre, şirket toplamda 313,5 millik kabloyu Girit'in Hanya-Resmo-Kandiye ve Setre Burnu arasında uzatacak Setre'den Iskarpato Adası'na oradan da Rodos'a bağlayacaktı. Sakız ile Çeşme arasında muhabere yoğunluğuna çözüm olması amacı ile ikinci bir kablo bağlantısını da içeren söz konusu anlaşmayı bizzat Nafia Nazırı Davud Paşa imzalamıştı. Şirkette yapılan müzakerelerin dahi Nazır

25 Diren Çakılcı, "Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1, İzmir 2018, s. 29.

26 Sözleşme için bkz., *BOA., A.DVN.MKL.*, 4/2.

27 Sözleşmede ihtiyaç halinde açılması izni verilen Çeşme merkezi kısa süre sonra hizmete başlamış ve yine sözleşmeye bağlı olarak Osmanlı Devleti Çeşme'den İzmir'e kadar bir kara hattı inşa etmiştir.

28 *BOA., A.MKTUM.*, 557/38.

29 *BOA., A.DVN.MKL.*, 4/2.

30 1864 yılında tamiratın gecikmesi nedeniyle başkentteki devlet kalemlerine söz konusu yerlerle olan haberleşmenin kablounun bozuk olması dolayısıyla gecikmeli olarak yapılabildiği, mektupların Seddülbahir'den vapurlara nakledilerek yerlerine ulaştırıldığı anlatılıyordu. *BOA., MVL.*, 860/38.

tarafından yürütülmesi, devletin bu konudaki hassasiyetini göstermekteydi. Anlaşma ile mevcut telgraf merkezlerine Hanya, Kandiye ve Resmo'yu da ekleme hakkı elde eden Newall Company, Rodos'ta Osmanlı merkezine kontrol amaçlı bir memur tayiniyle sınırlandırılmıştı. Bu suretle Rodos Adası'nın muhaberesi Osmanlı Telgraf İdaresi sorumluluğuna bırakılmıştı. 1871 yılında hizmete başlayan bahse konu merkezlerde Siemens telgraf makineleri ile dakikada on beş kelime iletmeyi garanti eden şirket, bir yıldan uzun sürecek kesintilerde tüm kabloların mülkiyetini devlete terk etmeyi de kabul etmişti. Bu suretle dahili muhaberatının hız ve kolaylığını güvence altına almaya alışan Osmanlı yönetimi, kablolardan geçirilecek resmi yazışmaların ücretsiz olmasını da kabul ettirerek maddi kazanç elde etmişti. şirkete "iane" olarak sadece 41000 İngiliz Lirası veren Osmanlı Devleti, karşılığında ücretsiz resmi yazışma hakkı ile en önemlisi muhabere imkânı kazanmış oluyordu.³¹

Newall Company'nin sağladığı bu kolaylıklar şüphesiz karşılıksız değildi. Nitekim, aynı sözleşmede, elli yıllık imtiyaz süresince şirketin Sakız-Syra, Sakız-Kandiye, Sakız-Selanik ve en önemlisi Girit-İskenderiye arasında kendi kablolarını döşeme hakkına yer verilmişti. Bilhassa Girit'ten İskenderiye'ye veya Osmanlı Devleti sahillerinden Mısır sahillerine uzatılması gerekecek her kablonun imtiyazının Newall Company'e ait olması ilkesi, şirketin Doğu Akdeniz'de büyük bir stratejik üstünlük kazanmasını sağlamıştı. şirketin imtiyaz hakkını ve mevcut kablolarını, önceden devlete haber vermek kaydıyla, başka firmalara devretme izninin olması ise bölgedeki denizaltı kablolarının ilerleyen yıllarda birleşecek İngiliz şirketler grubunun tekelinde toplanmasını sağlayacaktır.³²

1870 yılında Girit-İskenderiye imtiyazını elde eden Newall Company, bağlı olduğu şirketler grubu TELCON'un 1873 yılında Girit'ten Otranto'ya ve Malta'dan Trablusgarb'a kablo işletme imtiyazı alması ile Doğu Akdeniz'deki tekelini batıya doğru yaymaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin uzak vilayeti Trablusgarb ile muhaberesini kolaylaştırmayı vadeden TELCON'un teklifi karşısında, Avrupa şebekesinden dolaştırılarak irtibat kurulan Trablusgarb için daha makul muhabere ücretlerinin temin edilebilmesi faydası gözetilerek hat inşaatına onay verilmişti.³³

31 İnaş edilecek kabloların tür ve ücretleri incelendiğinde söz konusu 41000 İngiliz lirasının kabloların satın alma bedelleriyle aynı olduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada, kabloların inşa ve idare masrafinin şirket bütçesinden karşılandığı anlaşılmaktadır. *BOA., A.DVN.MKL., 8/29.*

32 *BOA., A.DVN.MKL., 8/29; BOA., A.DVN.MKL., 80/30.*

33 *BOA., A.MKT.MHM., 468/19.* Nitekim 1870 yılında TELCON'a bağlı Anglo-Mediterranean Telegraph Company Malta ile İskenderiye arasında bir kablo bağlamıştı. Dolayısıyla

Aynı şekilde Mısır üzerinden gelen Afrika ve Güney Asya telgraflarını Osmanlı şebekesinden dolaştırmadan Girit'ten doğruca Otranto'ya nakletmeyi amaçlayan ve her bir telgraf için Girit merkezi üzerinden 1 frank hisseyi Osmanlı Devleti'ne ödemeyi kabul eden şirketin teklifleri de uygun bulunmuştu.³⁴ Bu sayede Osmanlı Devleti-Trablusgarb muhabere imtiyazını otuz yıl alan, Mısır-Avrupa transit haberleşmesinde dağıttığı hisse miktarını ise azaltan İngiliz şirketleri maddi menfaatlerini güçlendirmişti.

John Pender ve Eastern Telegraph Company

“Cable King” (Kablo Kralı) unvanıyla bilinen³⁵ ve otuzdan fazla telgraf şirketi kuran John Pender³⁶, Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğu dünyadaki denizaltı kablo inşası serüveninin başrol oyuncusuydu. Zira yukarıda da isimlerinden bahsedilen pek çok İngiliz yatırımcı, taşeron ve telgraf şirketi daha 1864 yılında Telegraph Construction and Maintenance Company Limited (TELCON)³⁷ adı altında, Pender tarafından birleştirilmişti.³⁸ Devam eden yıllarda Blacksea Telegraph Company, Anglo-Mediterranean Telegraph Company gibi bölge ve ihtiyaç çeşitlerine göre otuzu aşkın telgraf şirketini kuran Pender, 1872 yılında Hindistan ile doğrudan muhabere kablosuna sahip dört büyük şirketi birleştirerek Eastern Telegraph Company'yi (ETC) yaratmıştı.³⁹ Pender başkanlığında pek çok şirketi bünyesinde barındıran Eastern'in genel müdürlüğünü ise, Osmanlı

Dersaadet'ten Girit'e ve oradan İskenderiye'ye nakledilecek Osmanlı telgrafları Malta üzerinden Trablusgarb'a aktarılabilirdi.

34 *BOA., A.MKT.MHM.*, 470/71.

35 Charles Bright, *age.*, s. 32.

36 Manchester'lı bir pamuk tüccarı olan John Pender (1816-1896), telgraf sahasına 1852 yılında finanse ettiği Atlantik kablosu işiyle başlamıştır. İlerleyen yıllarda İngiliz sermayedarları bir araya getirerek kurduğu şirketler uzak mesafeler arasında pek çok bölgede kablolar inşa etmiş ve 19. yüzyılın son çeyreğinde dünya telgraf haberleşmesinin İngiliz şirketleri tekelinde birçok başarı kaydetmesini sağlamıştır. Denizaltı telgraf kablosu teknoloji ve yatırımlarına en çok emek harcayan adam olarak Kablo Kralı unvanını almış olan Pender, sadece bir yatırımcı değil, pek çok telgraf kablosunu emperyal Britanya hizmetine sunması ile de bu siyasetin ateşli taraftarları arasında hizmet etmekteydi. Charles Bright, *age.*, s. 32; Ken Beauchamp, *History of Telegraphy*, London 2008, s. 169; Headrick and Griset, *age.*, s. 562. Bkz. Ek 2.

37 TELCON grubunda, Osmanlı Devleti'nin ilişki kurduğu Newall Company de mevcuttu. Charles Bright, s. 156.

38 Jose Chesnoy, *Undersea Fiber Communication Systems*, Academic Press, 2002, s. 26.

39 Bu şirketler; “Falmouth, Gibraltar and Malta”, “Marseilles, Algiers and Malta”, “Anglo-Mediterranean” ve “British-Indian”. Charles Bright, s. 119. Pender, Asya ve Avustralya telgraf şirketlerini ise Eastern Extension Telegraph Company ismi altında birleştirmiş, böylece pek çok doğu telgraf şirketi iki ana şirketin şemsiyesi altında toplanmıştı. Ken Beauchamp, *age.*, s. 169.

belgelerinde sıkça ismine rastlanılan ve bir dönem Şirketin İstanbul temsilciliğini de yapan James Anderson yürütmekteydi.⁴⁰ İşte bu gelişmeyle Osmanlı Devleti'nin daha önce farklı gruplara verdiği imtiyaz hak ve süreleri ETC'ye geçmiş ve 1872 yılı itibariyle farklı isimlerle sözleşme ve ihaleler yapılırsa da tüm imtiyazlar Pender başkanlığındağı ETC elinde toplanmıştır. Özetlemek gerekirse ETC'nin işletmesinde olan kablolar, başta Londra olmak üzere Avrupa merkezlerini Malta ve Sicilya üzerinden Kuzey Afrika sahillerine, Osmanlı Şebekesi üzerinden ise Akdeniz adaları ve Mısır'a bağıyor, buradan Kızıldeniz'de bulunan Süveyş-Sevakın-Perim-Aden arasındaki muhtelif kablolarla Güneydoğu Afrika'da Zanzibar'dan Cape Town'a, Hindistan'dan ise Endonezya adaları ve Avustralya'ya kadar ulaştırıyordu. Bu büyük ağı içerisinde Osmanlı hakimiyetindeki Dersaadet, Girit, İskenderiye ve Trablusgarb gibi merkezler önemli istasyonlardı. Bu nedenle söz konusu geçiş istasyonlarında ETC'nin tekel tesis etmesi aslında dünya haberleşmesinde iktidar sahibi olmak anlamını taşıyordu.

ETC ile doğrudan ilk anlaşmasını 93 Harbi bitiminde (8 Şubat 1878'de) yapan Osmanlı Devleti, savaş sebebi ile irtibatı kesilme tehlikesi yaşayan bölgelerle Dersaadet arasında muhtelif bir yol açmak istemişti. Bu nedenle Kala-i Sultaniye'den Karaağaç'a kadar bir hat inşa ve işletme imtiyazı ETC'ye verilmişti. Ancak Ayestefanos Anlaşmasıyla kablo uzatılacak sahilin Bulgaristan'a bırakılması, kablonun güvenlik sorununu ortaya çıkarmış ve proje hayata geçirilememiştir.⁴¹ Şirkete ödenen peşin miktarın değerlendirilmesi, ayrıca verilen imtiyaza muadil bir fırsatın tanınması çerçevesinde 1884 yılında bu sefer İstanbul-Kartal'dan Bozcaada'ya oradan da Limni üzerinden Selanik'e kadar bir hat inşası elli yıllık süreyle ETC'ye ihale edilmiştir.⁴² İmtiyaz süresinin bitiminde kablo ve merkezlerinin devlete ait olacak olması ve resmi yazışmalar için ücretsiz ve indirimli bir tarifinin yürürlüğe konması⁴³ elli yıl gibi uzun bir mühletli izah etse de, Ayestefanos ve Berlin Anlaşmaları ile Balkanlardaki toprakları giderek azalan ve başkent ile kara sınırını her an tehlike altında olan Vilâyat-ı Selâse'nin denizden muhaberesini mümkün

40 Charles Bright, s. 120.

41 *BOA., YA.RES.* , 11/44; *BOA., YA.HUS.* , 170/6.

42 ETC ve Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Paşa arasında yapılan yirmi bir maddelik Dersaadet-Selanik kablo sözleşmesi için bkz. *BOA., YEE.* , 102/41.

43 Sözleşme ile ETC tarafından Osmanlı Devleti için özel bir ücret tarifesi de hazırlanmış, buna göre; dahili muhabere için aylık 30.000 kelime ve yıllık 360.000 kelimenin ücretsiz olarak nakledileceğı, toplam miktardan ücretsiz kelime adeti düşüldükten sonra kalan kelime adetinin ise yarım ücret hesabıyla bedelinin belirleneceğı kararlaştırılmıştır. İki taraf arasında telgrafın işleyişine dair yazışmaların ise bedava yapılması kabul edilmiştir.

kılması, söz konusu imtiyaz süresini makbul kılmış olmalıdır. Dikkat çeken husus ise, imtiyaz süresi bitiminde kablo ve kurulacak merkezlerin devlete bırakılacak olmasıydı. Bu suretle yap-işlet-devret modeli olarak tanımlanabilecek olan bu usul, devletin ileriye dönük planlı bir stratejisi olarak okunabilir.

1884 tarihli Dersaadet-Selanik kablo sözleşmesinin en ağır maddesi, Osmanlı sahilleri veya yabancı bir ülke sahili ile Osmanlı sahili arasında inşası kararlaştırılacak olan tüm denizaltı telgraf kabloları için, farklı şirketlerle uzlaşılacak şartların sonuca bağlanmadan önce ETC'ye de teklif edilmesini içeriyordu. ETC'nin kabulü halinde ihalelerin sadece bu şirkete verilmesi karara bağlanmıştı.⁴⁴ Yarım asırlık süre zarfında devletin projelendireceği her kablo bağlantısını ETC'nin inisiyatifine bırakan bu madde, Osmanlı sularında İngiliz telgraf şirketleri haricinde başka ülke şirketlerinin iş yapmasına mani olmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Telgraf İdaresi Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz ve hatta iç denizi olan Marmara'da dahi ETC kablolarına muhtaçtı.

II. Abdülhamid Döneminde Denizaltı Telgraf Siyaseti

1880'li yıllarda Osmanlı Devleti şebekesinde etkin bir güce kavuşan ETC, devralmış olduğu diğer İngiliz kabloları ile birlikte geniş bir ağı işletmekteydi. Buna göre, Karadeniz'de Hocabey (Odessa)-Dersaadet kablosu, Marmara'da Kartal-Bozcaada kablosu, Akdeniz'de Bozcaada-Limni-Selanik, Seddülbahir-Sakız-Syra-Girit, Sakız-Çeşme, Hanya-Retmo-Kandiye-Setre-Iskarpato-Rodos, Girit-İskenderiye, Kıbrıs-İskenderiye, Girit-Zante-Trieste, Malta-Trablusgarb, Malta-İskenderiye ve İskenderiye-Port Said kabloları, Kızıldeniz'de ise Süveyş-Sevakın-Aden, Süveyş-Perim Adası-Aden kablolarını mülkiyetinde bulunduruyordu. Bu uzun hatlar karşısında Osmanlı Devleti'nin mülkiyet ve idaresinde olan kablolar ise oldukça sınırlı olup, Kızıldeniz'de Sevakın-Cidde, Şeyh Said-Perim Adası, Salifiye-Kamran Adası kabloları, Akdeniz'de ise Kıbrıs-Lazkiye, Rodos-Marmaris, Sisam-Kuşadası, Midilli-Ayvalık ve Kala-i Sultaniye-Kilidbahir kablolarıydı.⁴⁵

Pek çok kablonun işletildiği Osmanlı sularında, idarenin temini için birçok da ETC telgraf merkezi kurulmuştu. Buna göre; Bozcaada, Limni, Sakız, Çeşme, Syra, Hanya, Kandiye, Retmo, Iskarpato, Rodos, Kıbrıs, İskenderiye, Port Said, Malta, Bingazi, Süveyş, Sevakın, Perim ve Aden'de ofisler açan ETC, Seddülbahir,

⁴⁴ Sözleşmenin on üçüncü maddesi için bkz. *BOA*, *YEE*, 102/41.

⁴⁵ Harita için bkz. *BOA*, *HRT*, 135. Bkz. Ek 1.

Selanik ve Beyoğlu gibi merkezlerde Osmanlı Telgraf İdaresi'ne ait ofislerde memur bulundurmıştır.

Ancak, açacağı yeni merkezler ile kullanacağı Osmanlı merkezlerinde uygulanacak usuller imtiyaz sözleşmelerinde açıkça belirtilse de, maddi ve idari menfaat elde etmek maksadıyla ETC tarafından pek çok işletme usulsüzlüğü yapıldığı görülmektedir. Bu noktada şüphesiz Osmanlı Telgraf İdaresi'nin etkili bir denetimi tesis edememesi en önemli faktördü. Zira sözleşmelere göre ETC ofislerinde denetmen bulundurma hakkı olan Osmanlı Telgraf İdaresi gerekli tayinleri yapmayarak ve konuya ilgisiz kalarak tüm denizaltı telgraf haberleşmesini ETC memurlarının eline bırakmayı tercih etmişti. Bu hususta Sultan II. Abdülhamid'in ve nezaretin dikkatini çeken bir rapor, Posta ve Telgraf Nezareti'nde Tahsilat Müdürü ve Deavi Vekili olarak görev yapan Mehmed Reşad Efendi tarafından hazırlanmıştı. Nezarete bulunan eski sözleşme metinlerini inceleyerek güncel durumlarla mukayese eden ve bu noktada tespit ettiği usulsüzlükleri raporlaştıran Mehmed Reşad'ın 1890 tarihinde ilgililere sunduğu layihaya göre; ETC'nin yolsuzlukları nedeniyle devlet birçok maddi ve manevi zarara uğramaktaydı. Bunun en önemli sebebi ise Telgraf İdaresi'nin tayin etmesi gereken komiserlerin mevcut olmamasıydı.⁴⁶ Raporda belirtilen belli başlı usulsüzlüklerin doğruluğuna delalet eden münferit hadiseler arşiv evrakından da takip edilebilmektedir.⁴⁷

ETC politikaları karşısında, yetkililer, Osmanlı Telgraf İdaresi'nin maddi kayıplarının önlenmesi amacıyla tedbirler almaya çalışmıştır. Bilhassa ETC'nin transit kablo bağlantılarında zaman zaman yapmış olduğu tarife indirimleriyle rekabet edebilmek ve uluslararası telgraf trafiğini Osmanlı şebekesi üzerine çekebilmek adına Telgraf İdaresi tarifelerinde de indirimler yapıldığı

⁴⁶ BOA., YMTV, 42/67.

⁴⁷ Nitekim, ETC'nin Sakız Adası'nda ofis kurup imtiyaz sonunda devlete terk etmesi gerekirken, bina satın almak yerine kiraladığı; Mısır ofislerinin gün batımı ve doğumu arasında hizmet vermemesi nedeniyle Yemen ve Hicaz vilayetleriyle geceleri irtibat kurulamadığı; sadece Çeşme'de merkez açma ve memur bulundurma izni olmasına rağmen İzmir'de memur bulundurduğu ve ahaliyle irtibat kurulduğu; Rodos'ta ofis kurma hakkı olmadığı halde, ofis açıp eşyalarının da gümrük vergisinden muaf tutulduğu; sözleşmeler gereği devletin resmi yazışmaları için yarı yarıya indirimli tarife uygulanması gerekirken söz konusu indirimin Syra Adası'na kadar olduğunun iddia edildiği ve tam ücret alınmaya çalışıldığı; İskenderiye-Girit-Otranto hattından geçen her bir telgraftan Girit hissesi için 1 frankın devlete ödenmediği; Beyoğlu merkezine ödenen kiranın Selanik için ödenmediği gibi sözleşme ve şartnamelere aykırılıklar ETC'nin daha fazla kâr ve menfaat elde etme çabasında olduğunu ortaya koymaktadır. BOA., DH.MKT., 2158/28; BOA., BEO., 638/47821; BOA., BEO., 1538/115290; BOA., DH.MKT., 2401/91; BOA., DH.MKT., 1550/109; BOA., DH.MKT., 496/32; BOA., BEO., 1523/114174.

görülmektedir.⁴⁸ Rekabet için Osmanlı tarifelerinde indirimi gerekli kılan bir diğer husus ise, ETC'nin Doğu-Batı transit kablo alternatiflerini çoğaltmasıdır. Örneğin, Avrupa ile tek bağlantısı Osmanlı şebekesi üzerinden gerçekleştirilebilen Yunanistan muhaberesini doğrudan Avrupa'ya irtibatlandıran yeni ETC kabloları nedeniyle Avrupa-Yunanistan arasındaki telgraf teatisi için indirim gündeme gelmiştir.⁴⁹ Bir başka rekabet ise Rusya ile Afrika kıtası merkezleri arasındaki muhaberede yaşanmıştır. Söz konusu muhaberenin sadece Osmanlı şebekesi bağlantısıyla yapılabilir olması nedeniyle uygulanan yüksek ücretler sonrası, ETC'nin İskenderiye-Trieste kablosuyla bu muhabereyi farklı bir koldan Rusya'ya taşımaya başlaması Osmanlı hatlarının kullanımını oldukça azaltmıştı. Buna önlem olarak da Osmanlı Telgraf İdaresi tarifelerde indirim yapmıştır.⁵⁰

ETC ile Osmanlı Devleti ilişkilerinin giderek geliştiği ancak zaman zaman anlaşmazlıkların yaşandığı bir dönemde, 1888 yılında, şirketler grubu başkanı olan John Pender'in Dersaadet'e gelerek Sultan II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edilmesi önemlidir.⁵¹ Kabul sırasında Yemen şebekesi için inşa edebilecekleri kablolar hakkında bir teklifi de sunan Pender, Üsküdar-Fao kara hattının işletme imtiyazını talep ederek asıl niyetini açığa vurmuştu. Şirket, denizaltı hatları ile yetinmeyerek devletin kara hatlarını da kontrol altına almak istemiştir. Nitekim teklifleri kabul edilmese de kendisine münasip bir dille cevap verilmesi hususunda gösterilen dikkat "Kablo Kralı" Pender ile ilişkilerin sertleşmesine fırsat verilmek istenmediğine işarettir.⁵²

İlerleyen yıllarda, adım adım ETC tekeline zayıflatmak arzusunda olan II. Abdülhamid ve Telgraf İdaresi, yeni imtiyaz anlaşmaları yapmayarak ve mevcutları gözden geçirerek niyetini belli etmişti.⁵³ Bunun sonucunda ilk önemli adım Alman İmparatoru ve II. Abdülhamid'in dostluğunun nişanesi olarak iki ülke arasındaki irtibatın denizaltı kablosuyla sağlanması noktasında Dersaadet-

48 *BOA., Y.A.RES.* , 136/99; *BOA., İ.PT.*, 22/9.

49 Söz konusu indirim ihtimali üzerine gelirlerini kaybetme endişesi yaşayan ETC, Osmanlı Devleti'ne sunduğu öneriyle indirimin sadece Almanya-Yunanistan yazışmaları için yapılmasını ve Batı Avrupa ülkelerine uygulanmamasını istemişti. Hatta bunun için Osmanlı Devleti'ne yıllık 20.000 frank ödemeyi de teklif etmiş ve teklifi kabul edilmişti. *BOA., İ.MMS.* , 113/4828.

50 *BOA., DH.MKT.*, 2265/155;

51 *BOA., İ.DH.*, 1101/86279.

52 Teklif ve detayları için bkz. Diren Çakılcı, "Yemen Vilayeti'nde Telgraf", (Yayın Aşamasında).

53 ETC tekeline karşı Afrika sahillerinde kablolar inşa etmeye başlayan Fransız şirketlerinin de olduğu ve işbirliği yapılması gerektiği hususunda Sultan II. Abdülhamid'e verilen bir arıza için bkz. *BOA., Y.PRK.A.*, 8/57.

Köstence kablosunun projelendirilmesi olmuştur.⁵⁴ 1889 yılında İstanbulu ziyaret eden II. Wilhelm, demiryolu ve diğer işbirlikleri yanında bahse konu telgraf hattının projelendirilerek Alman firmalarına yaptırılması önerisini de II. Abdülhamid'e sunmuştu.⁵⁵ Dolayısıyla yeni hattın Alman firmalarına ihale edilmesi iki hükümdar arasındaki sözlü mutabakatın da gereklerindendi. Zira, bu kablo hakkında ETC'ye müracaat yerine Alman telgraf şirketi Avrupa-i Şarkî Telgraf Kumpanyası (Eastern European Telegraph Company) ile istişareler yapılmış ve direktör Dr. Zander ile uzlaşya varılmıştı. 1898 yılında Zander'in Romanya'dan da izin alarak işi resmileştirmesi, henüz resmi onayı vermeyen Osmanlı Devleti'ni zora sokmuştu. Çünkü, 1884 Dersaadet-Selanik hattı sözleşmesinde Osmanlı sularında inşa edilecek her kablonun anlaşma şartlarının önce ETC'ye sunulması ve kabul etmemesi halinde başka bir şirkete verilmesi konusunda tanınan ayrıcalık, ETC'nin söz konusu anlaşmayı protesto etme ve Osmanlı Devleti'nden tazminat talep etme ihtimalini gündeme getirmişti. Nitekim bu husustaki hakkımı kullanıp protestosunu ileten ETC'nin ısrarlı talepleri üzerine⁵⁶, Zander ile hazırlanan şartname ETC'ye de sunulmuş ve kabul edilmişti.⁵⁷ Ancak Köstence kablosunun Alman şirketine ihale edilmesi konusunda kararlı olan Padişah ve Meclis-i Vükelâ üyelerinin tutumu ile ETC'nin talep edebileceği her türlü tazminatın Dr. Zander tarafından üstlenilmesi hamlesiyle ETC saf dışı bırakılmıştı.⁵⁸ Selanik hattında olduğu gibi Köstence hattının da belirli bir süre sonra Osmanlı Devleti mülkiyetine geçmesi, yani yap-işlet-devret modelinin uygulanması talep edilse de Almanların bunu reddetmesi üzerine bu model uygulanamamıştı.⁵⁹ Sonuç olarak, kendi sularında ETC haricinde ilk kez yabancı bir şirkete işletme imtiyazı veren Osmanlı Devleti güçlü bir irade ortaya koyabilmişti.

ETC tarafından otuz yıllık imtiyazla işletilen ve imtiyaz süresi dolan Dersaadet-Hocabey hattının işletme imtiyazının yenilenmemesi meselesi de ETC'ye karşı takınılan ikinci önemli karşı duruştu. Rusya ile müştereken projelendirilen ve işletmesi ETC tarafından yönetilen bu kablo Rusya-Osmanlı irtibatını sağlaması

54 *BOA., Y.PRK.PT.*, 18/115. Dersaadet-Köstence telgraf kablosu meselesi tek başına bir araştırma konusu olacak mahiyettedir.

55 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 11.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 100; Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM*, S. 6, Ankara 1995, s. 7.

56 *BOA., BEO.*, 1387/103967.

57 *BOA., BEO.*, 2498/187284.

58 *BOA., YA.HUS.*, 406/95.

59 *BOA., Y.PRK.BŞK.*, 62/25.

yanında Karadeniz'de mevcut olan en önemli denizaltı kablosuydu. Rusya ve Osmanlı Devleti'nin ortak kararıyla imtiyazı tekrar ETC'ye verilmek istenmeyen bu hat için, hükümet tarafı kablunun iki devlet eliyle işletilmesini ve özel bir firmaya devredilmemesini gündeme getirmişti.⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin ısrarlı teklifi karşısında imtiyazın Rusya Seyr-i Sefain Şirketi'ne verilmesini talep eden Rusya Devleti'nin önerisi kabul edilmemiş ve imtiyaz meselesi sürüncemede kalmıştı. Bu esnada, imtiyaz süresi bitmesine rağmen kabloyu işletmeye devam eden ETC'den kira talep edilse de bunu reddeden şirket, ısrarını sürdürmüştü⁶¹ ve 1904'te alınan ortak kararlar kablunun imtiyaz süresi iki devletçe de uzatılarak ETC'ye bırakılmıştı.⁶² Hocabey kablosu imtiyazının tekrar ETC'ye verilmek istenmemesinin Osmanlı Devleti bakımından gerekçeleri, şirketten alınacak hisseden ziyade devlet eliyle işletilmesinden büyük gelir elde edileceği yanında ETC tekelinden duyulan rahatsızlık olmalıdır.⁶³ Zira, Köstence hattının sözleşmesi hazırlanırken, arşiv belgelerinde takip edildiği üzere, Dersaadet-Hocabey hattı şartnamesinin örnek alındığı ve devletin bu hattın ETC tarafından işletilmesinden ötürü hiçbir zararının olmadığı itiraf edilmekte ve başka bir açıklamaya yer kalmamaktadır.⁶⁴

Sultan II. Abdülhamid döneminde ETC kablolarının telgraf haberleşmesindeki tekelini zayıflatmak ve sıkı denetimle usulsüzlükleri önlemek için niyet ortaya konduğu açıktır. Ancak, gerek Köstence hattı haricinde başka bir alternatif hattın ihale edilememesi gerekse hem ETC hem de Köstence hattını işleten Alman şirketin kendi menfaatlerini temin için usulsüzlüklere devam etmeleri⁶⁵, bu niyetin tam anlamıyla hayata geçirilemediğini ve II. Abdülhamid iktidarı sonrasında da devam ettiğini göstermektedir.⁶⁶

Sonuç

Elektrikli telgraf teknolojisini kullanmaya başladığı tarih itibariyle, denizaltı telgraf kablolarının nimetlerinden de istifade eden Osmanlı Devleti, hakim

60 BOA., Y.PRK.BŞK., 5/24.

61 BOA., MV., 107/23; BOA., BEO., 2315/173570.

62 BOA., İPT., 19/2; BOA., BEO., 2411/180797.

63 BOA., BEO., 1990/149185.

64 BOA., Y.PRK.BŞK., 58/51.

65 BOA., BEO., 3287/246489; BOA., BEO., 3266/244916.

66 Örneğin Yemen vilayet bağlantılarının ETC kabloları tekelinden kurtarılması için 1910 tarihinde alınan Meclis-i Mebusan kararı hakkında bkz. BOA., BEO., 3755/281556.

olduğu suların genişliği ve adaların önemine bağlı olarak daimi surette muhtelif kablo bağlantılarıyla meşgul olmuştur. Teknik bilgi ve imkânların İngiliz telgraf şirketleri elinde toplanması, bu anlamda zorunlu bir işbirliğini gerektirirken, İngiliz şirketlerine ihale edilen ve işletme imtiyazı tanınan hatlardan yönetimde kolaylık, otorite tesisinde etkinlik ve maddi kazanç gibi menfaatler elde edilmiştir. Sahil merkezlerinin ve adaların ihtiyaçları kapsamında 20. yüzyıla kadar pek çok kabloyu kendi sermayesi ile inşa ettirip bizzat idare eden Osmanlı Devleti, uluslararası transit telgraf haberleşmesine de hizmet eden ve daha çok İngiliz emperyal siyasetine kazanç sağlayan kablolar için de yabancı şirketlerle uzun süreli imtiyaz sözleşmeleri imzalamıştır.

1872 yılından sonra “Kablo Kralı” John Pender’in kurduğu Eastern Telegraph Company (ETC) bünyesinde toplanan Osmanlı Devleti sularındaki özel mülkiyet kabloları, Telgraf İdaresi’nin personel ve teknik bilgi yetersizliği ile şirketin maddi kazanç hırsı sonucunda ETC tahakkümüne girmişti. Sultan II. Abdülhamid iktidarı boyunca, mevcut ETC kablolarının işletilmesinde sözleşmelere aykırılıkların tespiti ve devletin maddi kayıplarının önlenmesi amacıyla birçok girişim yapılmıştır. Mevcut imtiyazlar haricinde nadiren yeni imtiyaz sözleşmeleri imzalanırken, bunların yap-işlet-devret modeliyle uzun vadede devlet mülkiyetine geçirilmeleri amaçlanmıştır. John Pender’in bizzat II. Abdülhamid huzuruna çıkmasına rağmen, üstü örtülü de olsa ETC tekelini zayıflatma niyetinde olduğu anlaşılan Osmanlı yönetimi, gerek sözleşme takiplerinin titizlikle yapılması gerekse Alman telgraf şirketleriyle ilişkiler geliştirerek bu maksatın hasıl olmasını istemiştir. Fakat sadece Osmanlı Devleti sularında değil, dünya çapında geniş bir tekel kuran ve 20. yüzyıl ortalarına kadar bu gücü koruyan ETC ile rekabet etmek kolay olmadığı gibi, tam anlamıyla başarılı da olamamıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)⁶⁷

Babialı Evrak Odası (BEO)

Dahiliye, Mektubi Kalemî (DH.MKT.)

Hariciye, Mektubi Kalemî (HR.MKT.)

Hariciye, Tercüme Odası (HR.TO.)

Haritalar (HRT.h.)

İrade, Dahiliye (İ.DH.)

İrade, Hariciye (İ.HR.)

İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

İrade, Posta ve Telgraf (İ.PT.)

Meclis-i Vala (MVL.)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Sadaret, Divan Kalemî, Mukavelenamerler (A.DVN.MKL.)

Sadaret, Divan Kalemî, Mühimme (A.DVN.MHM.)

Sadaret, Divan Kalemî, Name-i Hümayun (A.DVN.NMH.)

Sadaret, Mektubi Kalemî, Umum Vilayet (A.MKT.UM.)

Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.)

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)

Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)

Yıldız, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.)

Yıldız, Resmi Maruzat (Y.A.RES.)

Yıldız, Sadaret (Y.PRK.A.)

67 Kullanılan arşiv belgelerinin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Araştırma Eserleri

Adams, J. M., “Development of the Anglo-Indian Telegraph”, *Engineering Science and Education Journal*, Vol. 6, No. 4 (August 1997), s. 140-148.

Albayrak, Mustafa , “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişmi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, *OTAM*, S. 6, Ankara 1995, s. 1-38.

Beauchamp, Ken, *History of Telegraphy*, London 2008.

Bright, Charles, *Submarine Telegraphs: Their History, Construction and Working*, Crosby Lockwood and Son, London 1898.

Bright, Edward B., *The Electric Telegraph*, London 1867.

Chesnoy, Jose, *Undersea Fiber Communication Systems*, Academic Press, 2002.

Çakılcı, Diren, “Doğu Akdeniz’de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan’ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1, İzmir 2018, s. 21-39.

Çakılcı, Diren, “Kıbrıs’ta Osmanlı Telgraf İşletmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C 2/2015, S. 62., İstanbul 2016, s. 65-90.

Çakılcı, Diren, “Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi”. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, 11-13 Kasım 2016, Bildiriler I*: 2017, s. 131-149.

Çakılcı, Diren, “Osmanlı Devleti’nde Uluslararası Telgraf İşbirliği: Sicilyateyn/İtalya Örneği”, *Yakan Dönem Türkiye Araştırmaları*, C 13, S. 25-26, İstanbul 2016, s. 51-81.

Çakılcı, Diren, “Yemen Vilayeti’nde Telgraf”, *II. Uluslararası Osmanlı Döneminde Yemen Sempozyumu, 16-17 Kasım 2018*, İstanbul. (Yayın aşamasında)

Çakılcı, Diren, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015.

Davison, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, ev. Mehmet Moralı, Alkım Yay., İstanbul 2004.

Ekici, Cevat, “Yemen’de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası”, *Osmanlı Döneminde Yemen Milletlerarası Kongre Tebliğleri*, IRCICA Yay., İstanbul 2011, s. 63-71.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman, “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna

Telgraf Hattı Şebekesi”, *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması(1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, *Bildiriler*, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2007, s. 119-130.

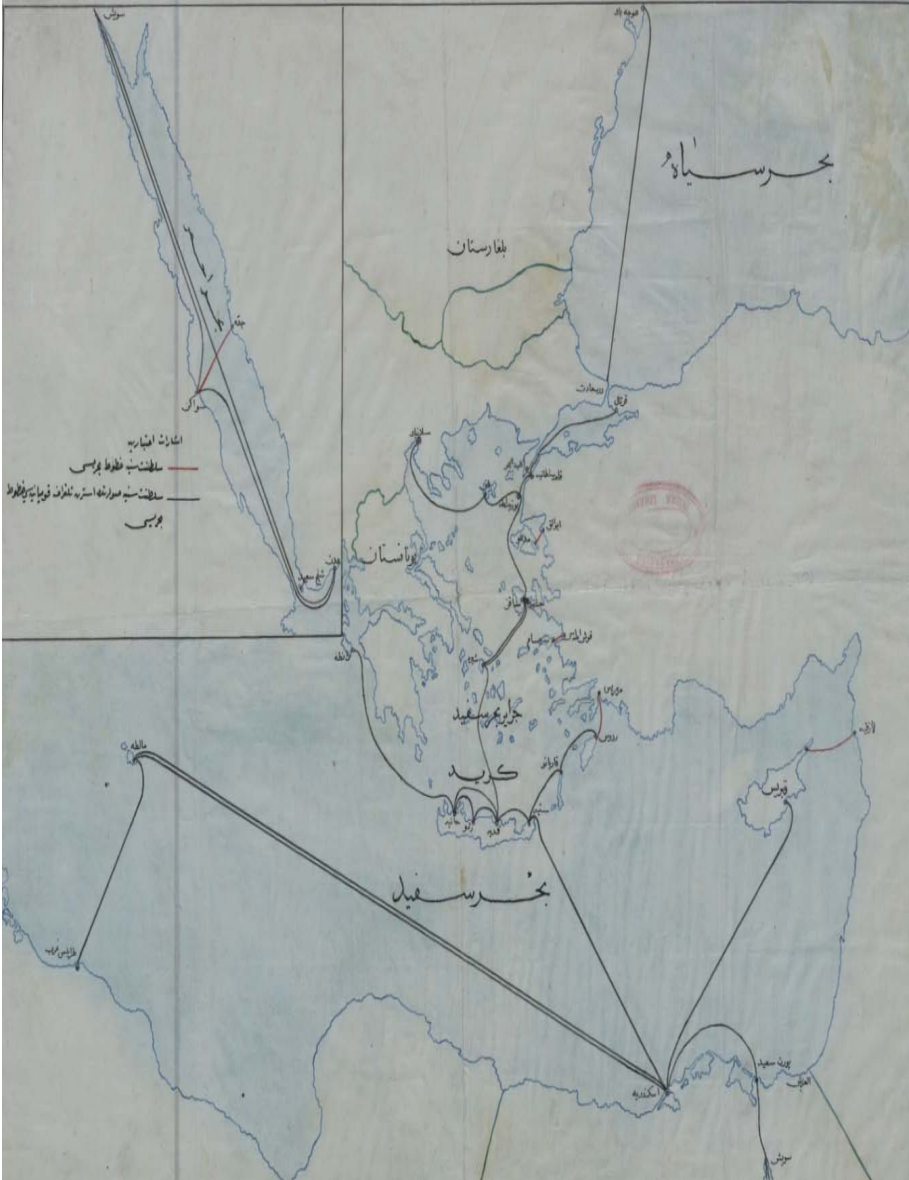
Headrick-Griset, Daniel-Pascal, “Submarine Telegraph Cables: Business and Politics, 1838-1939”, *Business History Review*, 75 (Autumn 2001), s. 543-578.

Mantovani, Roberto, “The Otranto-Valona Cable and the Origins of Submarine Telegraphy in Italy”, *Advances in Historical Studies*, 6, 2017, s. 18-39.

Minawi, Mostafa, “Telegraphs and Territoriality in Ottoman Africa and Arabia during the Age of High Imperialism”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.18, No.6, s. 567-587.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 11.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Ekler

Ek 1: Osmanlı Devleti denizlerinde Eastern Telegraph Company'e ait denizaltı telgraf kabloları haritası. (BOA., HRT.h., 135)

Ek 2: Eastern Telegraph Company Lideri John Pender.

